

SIJIRO KAŋ BOŋ AFIRIK LAABEY CIITI TIRAA WAAFAKU BOREY NDA LAABEY BOŋ, WAYBOREY ALHAKÉY KAMBO.

I WAAFAKU WONE YAŋ BOŋ:

Ciiti fondo Sintina : Maaney (I ma guna adamayzey alhakey sanniiizey maaney do)

Ciiti fondo 2: I ma baara-baara ka wayborey do haray

1. Laabey ga tangam nda baara-baara wayborey do haray mate kulu kaŋ cine no, i ma ciiti fondo yaŋ gorandi kaŋ ga hagu nda sata wala wo kaŋ ga hima nda ce-dirawo din ra, wo-din se i na sanka sambu:
  - a) I ma daŋ laabo mayray tira beero ra wala ciiti tira fo ra kaŋ wayboro nda alboro kulu ga saba, i ma daahirandi mo kaŋ i go ga goy nd'a;
  - b) I ma ciiti fondo timmante yaŋ gorandi, i ma goy mo nd'ey hala nda wo kaŋ yaŋ na wayborey do haray baara-baara nda te-goy laaley ganji, kaŋ yaŋ ga i ga-ham baano nda i baafuna sara;
  - c) I ma wayborey sakulley daŋ siyaasey sanney kaŋ i gaayi ra, ciiti fondey ra sijiri beerey nda laabo jine-koyyaŋ goyey fondo ra, nda baafunay fondo kulu kaŋ dumi ra no;
  - d) I ma fondo ce-kayante yaŋ sambu kaŋ ga borey lakkaley candi nangu kaŋ baara-baara go alhakey wala borey teerey do haray;
  - e) I ma sijiri hanney gaakasinay ga wa nda baara-baara kulu kaŋ dumi wayborey do haray, a ga ciya kwaara wane no, laabu, gande wala ndunjnaa wane no;
2. Laabey na sanka yaŋ sambu i ma barmayyaŋ daŋ borey alhaaley nda naamey ra, wo-ne yaŋ mo kulu si du ga te kala da borey cawo do haray, dabari fondey boŋ, laabaari do haray nda sanney ra, ga du ga teera laaley ka naamey do haray wala teera laalo kulu kaŋ ga kande bora ma laasaabu kaŋ nga bisa nga cala, way nda aru, wala wayboro nda alboro goyey do haray.

Ciiti fondo 3: Burcintaray alhaku

1. Wayboro kulu gonda alhaku i ma a burcintara wala a adamayzetara beerandi, i ma a adamayzetary alhakey kaŋ a hagu nda bay, i ma i hallasi;
2. Wayboro kulu gonda alhaku i ma a beerandi i ma haggoy mo nda a wadaatayano;
3. Laabey wo ga fondo suubanante yaŋ sambu ga du ga wayborey gurzuga nda wo kaŋ ga i ye banda ganji;
4. Laabey wo ga fondo suubanante yaŋ sambu ga du ga wayborey burcintara hallasi, i ma hallasi mo ga wa nda hari laaley waana-waana mo-jine gurzugay nda sanni yaamey;

Ciiti fondo 4: baafunay, burcintaray nda lakkal-kanay alhaku

1. Wayboro kulu gonda alhaku i ma a baafuna beerandi, a ga-hamo kubayyaŋ nda a lakkal-kanay. Gurzugay kulu kaŋ dumi no, taabandiyaaŋ kaŋ i mana hima ga te adamayze se wala wo kaŋ ga a kaynandi, i hima ga i ganji ;
2. Laabey wo ga fondo suubanante yaŋ sambu :
  - a) I ma daŋ ciiti yaŋ kaŋ ga ganji i ma wayborey gurzugay wala bora ma kaŋ waybora ga jama ra wala tuguyaŋ ra ;

- b) I ma za fondo kulu kañ dumi no : ciiti, saruusi, baafunay, arzaka nda wo kañ cindi i ma du ga fondo konno yañ sambu ga gurzugayey kañ i ga te waybora se boñ-za ;
- c) I ma wayborey gurzugayey nda i taaley bay i ma du ga fondo yañ sambu kañ yañ ga i kosaray wala kañ yañ ga i ganji ;
- d) I ma lakkal-kanay cawandiyaj nda boñ-feeray sijirey no gaabi ga du ga te-goy laaley boñ-za i waato alhaaley , diiney nda i naamey ra, wala mo teerey kañ yañ ga kande fayanka-fayanka zama se i si ga lakkal dañ i se wala kañ yañ i no fondo kala i go ga wayborey gurzugay ;
- e) I ma fondo konno yañ sambu borey kañ yañ go ga wayborey gurzugay se, i ma sijiri yañ dañ kañ ga nañ wayborey wo ma ye ga ka ngey goray zeena ra ;
- f) I ma fondo yañ dañ wayborey kañ yañ i gurzugay goray ra nda saruusi yañ kañ do i ga hin ga koy ga du laabaari, i ma ye ngey goray zeena ra wala i ma i mundi-tuusu taaley kañ yañ i te i se ma ga ;
- g) I ma wayborey neerayaño batu i ma a ganji mo, i ma ciiti borey kañ yañ ga wayborey day nda neera te se, i ma wayborey hallasi ga fun day nda neera din ga;
- h) I ma siiyaj kulu dumi ganji wayborey ga, a ga ciya loktoro kwaara wala bayray guusandiyaj do haray no hala manci i yaddayañ boñ no;
- i) I ma nooru nda gaakasinay yañ kañ ga hagu dañ wayborey goray ra, i ma du ga sijiri gasante yañ te ga du ga wayborey gurzuga kosaray wala ga a ganji;
- j) I ma tabbatandi kañ laabey kañ yañ ra fundi-kaayañ ciito go, a ma si dira wayboro ga-hinkakoyey nda wo kañ yañ go ga naanandi boñ;
- k) I ma tabbatandi kañ alborey nda wayborey sasabandiyajo fondo ra, fondey kañ yañ ga nañ borey kañ yañ na ngey laabey nañ ma du kubayyañ nda saajawayañ follonka nda mo koyné wayborey kañ yañ na ngey laabey nañ ma du hallasiyañ hanno nda harey kañ yañ ndujjnaa ciiti fuwo gorandi i ma ga, hala nda i laabiizetaray tirey nda wo kañ yañ ga hima nd’ey.

Ciiti fondo 5: Teera laaley boñ-zaayañ

Laabey na teera laaley kañ yañ ga wayborey alhakey nda i adamayzetara taamu ganji, i ga konnay mo, waana-waana wo kañ yañ si koy nda ndujjnaa laabey ciitey kañ yañ i dumbu nda hari kañ ga hima nd’ey ga du ga teerey wo boñ-za waana-waana:

- a) I ma al-umma borey boñ-feeri marga yañ ra, laabaari sijiri yañ ra, cawey nda faakaarayey ra;
- b) I ma ciiti fondo yañ sambu ga du ga wayborey teera laaley kañ yañ ga i larandi ganji: dañ-banguyañ, citi kaayañ, fu safara nda wo kañ yañ cindi;
- c) I ma kande gaakasinay wayborey kañ yañ i toope teerey din teeyayañ fondo ra se gaham baano, ciito , yaamaryaney, cawandiyaj nda kambe-goy dondonyañ kañ ga nañ i ma hin ga ngey boñ wasa;
- d) I ma wayborey kañ yañ se i ga hin ga teera laaley te hallasi wala gurzugay kulu kañ dumi ga hima amaana ɻwaayañ wala jañ ga cindi care se.

Ciiti fondo 6: Hiijay

Laabey ga te hari kañ ga nañ alboro nda wayboro ma bara nda alhaku yañ kañ yan ga saba, i ma sambu mo care wadde yañ hiija ra. Wo-din se laabey na ciiti fondo yañ kañ yan ga hagu gorandi ga du ga tabbatandi kañ:

- a) Hiijay kulu no i si haw kala da boro hinkaa kulu yadda;
- b) Ize-way kulu no i si hiijandi kala da a to jiiri way cindi hakku;
- c) I ma gaabi daj wande folloñ teeyan ga zama nga ga ci hiijay suubananta. I ma wayborey alhakey faasa almayaalo ra, waana-waana wande boobo hiijayey fondo ra, i ma i hallasi mo hiija ra;
- d) Hiijay kulu da i ga ba i ma a daahirandi, i ma tira te a se, i ma a hantum mo tira kañ i ka wo-din ma ga ra;
- e) Arhijjo nda wayhijjo no ga ngey hiija iro suuban nda nango kañ i ga goro;
- f) Wayboro kañ go hiijay fu ra gonda fondo a ma nga ma zeena gaayi, i ma a ce mate kañ cine a ga baa, nga hinne mayo wala ga marga nda kurjo maayo;
- g) Wayboro kañ go hiijay fu ra gonda fondo a ma goy nda nga laabiizetaray zeena wala a ma suuban kurjo laabiizetara;
- h) Fondo followka no go alboro nda wayboro se ngey izey laabiizetara do haray hala fondey wo si fayanka nda laabo ciito nda harey kañ ga tilas laabu batuyañ boñ;
- i) Waybora nda albora no ga haggoy nda almayaalo nufey care banda nda hari kañ ga ci i izey hallasa nda i cawandiyajo;
- j) Hija ra waybora gonda fondo a ma du nga boñ jinay yañ, a ma i hawzu, a ma i may mo mate kañ cine a ga ba.

Ciiti fondo 7: Fun-fu yañ, fayyañ nda hiijay tunandiyan

Laabey kañ yan na sanka sambu ga ciiti fondo yan gorandi kañ ga nañ alborey nda wayborey ma bara nda alhaku followka fun-fu, hiijay fayyañ wala hiijay tunandiyan fondo ra, i ga haggoy mo kañ ga nañ :

- a) I ma fun-fu, hiijay fayyan wala hiijay tunandiyan te ciiti fondey ra ;
- b) Alboro nda wayboro ma bara nda alhaku followka fun-fu, hiijay fayyan wala hiijay tunandiyan fondo ra ;
- c) Waati kañ fun-fu, hiijay fayyan wala hiijay tunandiyan te waybora nda albora kulu gonda alhaku nda tilas yañ i zankey do haray misa kulu kañ ra no. Zankey nufa no i hima ga dan jine ;
- d) Fun-fu, hiijay fayyañ wala hiijay tunandiyan fondo ra albora nda waybora gonda alhaku i arzakaa kañ i margu hija ra, i ma a fay nda fondo.

Ciiti fondo 8: Ciiti duuyañ nda ciiti ga hallasay sasabandiyan

Wayborey nda alborey sinda kala alhaku followka ciito jine, i ga nafa i ga saba mo ciito hallasa nda a nfaaney ga. Laabey ga fondey kulu kañ ga hagu sambu :

- a) Wayborey kulu ma du ciiti, i ma nafa mo nda zuuzu-kwaara goy-meyey;
- b) I ma kambe daj wayborey se i sijirey, laabo, gandey nda ndujna laabey waney ra kañ ga nañ wayborey ma du gaakasinay nda zuuzu-kwaara goy-meyey ga tooyañ ;
- c) I ma cawandiyano suubanante yañ nda kunda yañ daj wayborey goray ra, i ma hangan i se, i ma al-umma no boñ-feeray yañ wayborey alhakey boñ ;

- d) I ma satey kañ yañ ga haggoy nda ciito no boñ-feeray gandey kulu haray kañ ga nañ i ma adilay ciito ga wayborey nda alborey alhakey sasabandiyajo boñ ;
- e) Alborey nda wayborey dimma ma saba ciiti goy-meyey do nda nangey kañ yañ ga haggoy nda ciitey toonandiyaj;
- f) Ciitey nda fayanka-fayankey sokonyañ kañ ga nañ i ma du ga wayborey alhakey ce-kayandi ga i hallasi.

Ciiti fondo 9: Siyaasa ra furoyañ alhaku nda sanka sambuyañ

1. Laabey ga goy ce-kayante yañ te kañ yañ ga nañ mayrayey ra bora kulu ma nga kambe dañ, wayborey mo deedandi ga i ga ngey hina te siyaasaa fondo ra nda laabo ciiti fondey kayandiyaj nda fondo fo yañ kañ yañ :
  - a) Wayborey ga ngey kambe dañ sappey ra;
  - b) Deedandi ga, wayborey nda alborey ma bara gandey kulu ra, sappey fondo ra;
  - c) Wayborey ma alborey dum gandey kulu kañ yañ ra i ga laabo sijiri beerey nda a jine-koyyañ sijirey za nda i gasandiyaj;
2. Laabey ga haggoy nda wayborey dimma nda i kambe dañyaño gandey kulu kañ yañ ra i ga hin ga sanka yañ sambu.

Ciiti fondo 10: Lakkal-kanay alhaku

1. Wayborey alhaku no i ma goro lakkal-kanay ra, i gonda mo alhaku i ma ngey kambe dañ lakkal-kana ma zaada ga duumi;
2. Laabey ga sanka yañ kañ yañ hagu sambu kañ ga nañ wayborey ma ngey kambe dañ nda himma:
  - a) Lakkal-kanay cawandiyaj sijirey nda a zaadayaño ra;
  - b) Fitiney kosarayyan, i hawzuyañ nda i boñ-zaayañ dabarey nda fondey ceeciyaj ra kwaarey ra, laabey ra, gandey nda ndujnaa talaato kulu ra;
  - c) kwaarey, laabey, gandey nda ndujnaa ra sijirey sanka sambuyañey kañ ga al-umma ga-ham baano, muraadey nda ciitey hallassi,danga: borey kañ yañ go ga ceeci ngey ma du laabu fo ga goro , borey kañ i yeeti ngey laabey ra nda borey kañ gana ngey kwaarey ra waana-waana wayborey;
  - d) Dabarey kañ yañ ga nanzumbayey wo hawzu: borey kañ yañ go ga ceeci ngey ma du laabu fo ga goro , borey kañ i yeeti ngey laabey ra nda borey kañ gana ngey kwaarey ra;
  - e) Fitiney banda sijiri baajine-baajiney hawzuyañ ra, borey gorandiyaj nda i dumyanjey laasabey gasandiyajey ra,
3. Laabey ga fondo yañ kañ yañ ga hagu sambu kañ ga nooro kañ i ga dañ soojey goray ra zabu nda laabey batuyan wano, a ga nañ al-umma jine-koyyañ fondey ma tonton nda mo wayborey ma zaada.

Ciiti fondo 11: Wayborey hallasiyaño wangey ra

1. Laabey na sanka yañ sambu ga goy nda ndujnaa adamayzeturay ciitey kañ i hima ga goy nda wangu waate kañ ga lamba laabey borey ga waana-waana wayborey;
2. Laabey ga hima ndujnaa adamayzeturay alhakey fondo ra i ma fuula kwaarayey hallasi wangu waate hala nda wayborey kañ sinda fayanka kulu i tiksa wala i laabo ma ga;

3. Laabey ga sanka yaŋ sambu kaŋ yaŋ ga wayborey kaŋ yaŋ na dooyaŋ ceeći, kaŋ yaŋ i yeti wala kaŋ yaŋ gana, dorandiyaj alhaali kulu kaŋ ra no: wo kaŋ yaŋ ga i kaŋ , kaŋ ga i ga nafa nda wayborey wala gurzugay kulu kaŋ dumi no. I ma tabbatandi mo kaŋ gurzugayey din go wangu taali beery ra, dumi suuban ga wiyyaŋ wala adamayne se taali teeyaŋ. Taali teerey wo i ga i ce hino jine i ma ciiti kaŋ ga hagu dumbu i se;
4. Laabey ga sanka yaŋ sambu kaŋ yaŋ ga naŋ zanka kulu waana-waana ize-wayey kaŋ yaŋ mana to jiiri way cindi hakku (18) ma si furo fitiney ra, i ma te hari kaŋ ga naŋ i ma si zanka kulu za soojetaray.

Ciiti fondo 12: Cawyaj nda dondonyaj alhaku

1. Laabey na sanka yaŋ kaŋ yaŋ ga hagu sambu ga du ga :
  - a) Fayanka-fayanka kulu kaŋ dumi no boŋ-za wayborey do haray, i ma du saaye followka, cawandiyaj followka nda mo dondonandiyaj followka ;
  - b) Fayanka-fayanka kulu boŋ-za kaŋ ga baara-baara daŋ lokkol cawyaj tirey ra, cawandiyaj nda laabaari sijirey ra ;
  - c) Wayborey hallasi waana-waana ize-wayey ga du ga wa nda hiiri daaruyanje, za-ga-kayyaŋo i laamiyaŋ fondo ra, lokkoley ra nda nangu cindey, i ma fondo konno yaŋ sambu mo teerey wo teekey se ;
  - d) I ma daŋ wayborey kaŋ yaŋ ga i kaŋ nda wo kaŋ yaŋ i go ga za-ga-kay se yaamaryaj nda saruusi yaŋ kaŋ ga ye ga i burcin ;
  - e) I ma daŋ wayboro nda alboro alhaku nda adamayne alhakey boŋ-feera cawandiyaj sijirey kulu ra hala nda cawandikey dondondiyajo ;
2. Laabey ga fondo tabbatante yaŋ sambu:
  - a) I ma albeerey cawandiyajo te wayborey se;
  - b) I ma cawandiyaj nda dondonandiyaj fondo feeri wayborey kambu kulu kaŋ no waana-waana bayray guusantey fondo ra;
  - c) I ma ize-wayey lokkol daŋyaŋo nda cawyaj fondo fo yaŋ no gaabi, i ma duumi mo i ra, i ma daŋ wo kaŋ yaŋ tara ga fun lokkol goray ra cawyaj sijiri yaŋ kaŋ ga i no fondo i ma ye ga furo lokkoley ra wala wo kaŋ yaŋ ga him'ey.

Ciiti fondo 13: Arzaka nda borey hallasa

Laabey ga ciiti fondo yaŋ wala fondo fo yaŋ sambu, i ga goy mo nd'ey kaŋ ga naŋ wayborey ma du saaye followka goyo do haray, goyey jine-koyyaj ra da mo nooru ceciciyaj fondo fo yaŋ ra. Fondo wone ra, i ga sanka sambu ga:

- a) Naŋ sabakasinay ma te goy duura do haray alborey nda wayborey game ra;
- b) Naŋ alborey nda wayborey banando ma saba goy followka ga;
- c) Adilay daŋ wayborey goy zaayaro ra, i jine-koyyanjej ra nda i ma wayborey ka goyey ra, i ma dorandey kaŋ yaŋ i ga te wayborey se danga sifa nda miila laaley ganji goy-meyey do, i ma fondo konno yaŋ sambu mo teekey se;
- d) Wayborey ma suuban goy kaŋ yaŋ i ga ba, i ma i batu ga wa nda gurzugandiyajo kaŋ i jine-funey ga te i se, i alhaku beerey batuyaŋ ra mate kaŋ tirey kaŋ yaŋ boŋ i waafaku ciitey nda sokonyanjej kaŋ i ga goy nda na ci nda, i ma za-jinde yaŋ te i se mo;
- e) Fondo yaŋ sijiri kaŋ ga naŋ wayborey kambe-goyey nda i fatawcey ma koy nda jine, i ma di i se mo waana-waana wo kaŋ yaŋ go ngey boŋ goray ra;

- f) Fondo ka wayborey kaŋ yaŋ go ngey boŋ goray ra fatawco do haray se, kaŋ ga i batu ga i baafuna hallasi, i ma i boŋ-feeri mo fonda boŋ i ma du ga yadda nd'a;
- g) Jiirey kaŋ me boro hima ga goy sambu, i ma ganji zanka kulu kaŋ mana to jiirey din ma goy, i ma zankey gurzugandiyaŋ kulu dumi ganji waana-waana ize-wayey waney, i ma fondo konno yaŋ sambu mo i teeyaaŋ se;
- h) Fondo yaŋ gorandi kaŋ ga wayborey windi ra goyey no darza;
- i) Fulanzamay daŋ wayboro ga-hinkakoyey se kaŋ ga i ga i bana za i mana hay wala i hayyaŋo banda goy-me kulu kaŋ dumi no: gomnati waney wala wo kaŋ yaŋ go ngey boŋ goray ra;
- j) Naŋ alborey nda wayborey ma saba jangalo do haray;
- k) Bay wayboro goyteerey se i ma du alkaasi follonka kaŋ go alboro goyteerey se kaŋ i ga du ngey fuukoyey/windikoyey nda zankey ma ga;
- l) Bay kaŋ zankey biirima nda i zaadayaŋ si kala hayra hinkaa boŋ, kookaro kaŋ gomnato nda kambu ga borey ga te yaŋ wo ga dake hayrayey waney ga no;
- m) Sambu ciiti nda saruusi fondo yaŋ kaŋ yaŋ ga tangam i ma nafa nda wayborey wala i ma i daŋ tallayaŋ ra kaŋ ga hima nda waykuurutaray wala wo kaŋ yaŋ ga i borotara sara.

Ciiti fondo 14: Ga-ham baani alhaku nda hayyaŋey hawzuyaŋ

1. Laabey ga mo daŋ wayborey ga-ham baano alhako nda a boryandiyaŋ ga hala nda mo-jine baano nda hayyanjeŋ misey, alhakey wo ra :
  - a) Alhaku no boro ma guna hala nga ga hay ;
  - b) Alhaku no wayboro se , a ma hay wala a ma si hay , a ma gaayi izey dimma kaŋ a ga hay nda a ma suuban jandi daŋyaŋ hayyanjeŋ nda care game ra ;
  - c) Alhaku no a ma suuban fondey kaŋ yaŋ a ga ba jandi daŋyaŋ hayyanjeŋ nda care game ra ga ;
  - d) Alhaku no a ma nga boŋ haggoy ga wa nda mo-jine doorey kaŋ boro ga hin ga sambu hala nda siida dooro,
  - e) Alhaku no i ma i ka-baaru i ga-ham baano nda i gorkasiney ga-ham baano boŋ ga marga nda alhaaley nda fondey kaŋ yaŋ i sambu ga doorey wo ganji ;
  - f) Alhaku no i ma i no boŋ-feeray jandi daŋyaŋ hayyanjeŋ nda care game ra boŋ;
2. Laabey ga fondo yaŋ kaŋ yaŋ ga hagu sambu:
  - a) I ma tabbatandi wayborey ma nafa nda ga-ham baani saruusey kaŋ yaŋ ga hagu, kaŋ yaŋ gonda dogonay nda wo kaŋ yaŋ si mooru hala nda sijiri yaŋ kaŋ ga i no laabari, kaŋ ga i cawandi nda wo kaŋ yaŋ ga i fahamandi waana-waana wo kaŋ yaŋ go kawye;
  - b) I ma daŋ wayborey goray ra saruusi yaŋ hala i ga hay wala hayyaŋo banda nda ɻwaari kaŋ ga i nafa alwaato kaŋ i gonda ga-hinka wala naanandiaŋo ga, i ma saruusey kaŋ yaŋ goono hanse;
  - c) I ma wayborey hayyaŋo alhakey hallasi waana-waana i ma naŋ gunde munyanjeŋ ma te loktoro kwaara fondo ra hala i kaŋ waybora ga no wala haawi beeri wane no nda mo alwaati kaŋ gunda gonda way-kuna se taali beeri kaŋ ga hin ga ham a lakkalo wala a ga-ham baano ga wala a izo kaŋ go gunda ra.

Ciiti fondo 15: ɻwaari wasayaŋ alhaku

Laabey hima ga daŋ wayborey ma ga ɻwaari hanno nda wo kaŋ yaŋ ga hagu. Wo-din se i ga

fondo yaŋ sambu kaŋ ga:

- a) Tabbatandi wayborey ma du hanjaŋ hari hanno, lantarci, farmi batame nda farmi goy-jinay yaŋ ;
- b) ɻwaari duure nda a gisiri kaŋ ga hagu gorandi kaŋ yaŋ ga naŋ wayborey ma ngey boŋ wasa ɻwaaro do haray.

Ciiti fondo 16: Nangoray kaŋ ga hagu alhaku

Alhaku followka no go wayboro nda alboro se i ma du nangoray ce-kayante kaŋ ra i gora ga hagu, nangu hanno ra. Fondo wo-din ra no laabey na za-jinde te wayborey se kaŋ goray kulu kaŋ dumi ra no i go, da hijay ra no , da manci hijay ra no, i ma du nangoray kaŋ ga hagu.

Ciiti fondo 17: naamu hanno alhaku

1. Wayborey gonda alhaku i ma baafunay batama kaŋ ra borey gonda alhaali hanno yaŋ, i ma du ga ngey kambe daŋ tarbiyyey gorandiyaŋ sijirey ra nangu kulu haray;
2. Laabey ga fondo yaŋ sambu kaŋ yan ga hagu ga du ga wayborey kambe daŋyaŋo gaabandi tarbiyyey sijiriyaney ra nangu kulu haray.

Ciiti fondo 18: Baafunay batame hanno alhaku

1. Wayborey gonda alhaku i ma baafunay batame hanno kaŋ i ga wadaata ra;
2. Laabey ga fondo yaŋ sambu kaŋ yan ga hagu ga du ga:
  - a) Wayborey kambe daŋyaŋo tabbatandi batamey sijiri sokonyaŋey ra, i hawzuyaŋey ra nda i hallasiyaŋo nda mo mate kaŋ i ga nafa nda laabo arzakey fondey kulu boŋ;
  - b) Gaabandi zaamani danjey bayrayey ceeciyaaŋ kaŋ ga hagu ga goy nd'ey wala zaamani laabaari dabarey, i ma dogonay te wayborey se kaŋ ga naŋ i ma nafa nd'ey i ma i hawzu mo;
  - c) Wayborey bayra no gaabi ngey zaamaani ceeciyaneŋ boŋ, i ma a hallasi mo;
  - d) Daŋ fondo yaŋ kaŋ ga windey ra ziibey hawzu, i ma i bare, i ma i gisi wala i ma i ganandi;
  - e) Mo daŋ ga goy nda fondey kaŋ yaŋ ga hagu windey ra ziibey gisiyaŋo, i kuuyaŋo nda ziibi laaley boŋ-zaayaŋo se.

Ciiti fondo 19: Duumi jine-koyyaŋ alhaku

Wayborey gonda fondo i ma nafa nda ngey duumi jine-koyyaŋ alhako wo-din se laabey ga fondo yaŋ kaŋ yaŋ ga hagu sambu ga du ga :

- a) Alborey nda wayborey sabakasinay misey daŋ laabo sokonyaŋ sijirey ra kaŋ ga naŋ jine-koyyaŋo ma tabbat ;
- b) Naŋ deedandi ga, jine-koyyaŋo boŋ, wayborey kambe daŋyaŋo ma tabbat fondey kulu boŋ, sijirey teeyaaŋo ra, sanka sambuyaŋo ra, goyo ra nda neesiyaŋo ra ;
- c) Wayborey ma du fondo kaŋ ga farmo arzakey hawzu danga : farmi batamey, i ma za-jinde te i se mo alhako kaŋ go i se arzakey din boŋ ;
- d) Naŋ wayborey ma du garaw, i ma du boŋ-feeray, i ma ngey hiney gaabandi nda goy-goyey bangandiyaŋ kawyey nda galley ra kaŋ ga naŋ i ma ngey baafuna boryandi i ma talkatara zabu mo ;

- e) Goy nda harey kañ ga cabe adamayze jine-koyyañ laabo sijiri beerey ra kañ ga wayborey guna jine-koyyañ sijiri-sjirey sambuyañ ra :
- f) Mo dañ kañ ga nañ i ma hari laaley zabu wayborey se kañ go nduppaa zamana ra, fatawco nda arzakaa sijiri tajey fondo ra.

Ciiti fondo 20: Wayboro kañ kurje bu alhakey

Laabey ga fondo suubanante yañ sambu kañ yañ ga hagu ga du ga tabbatandi kañ wayboro kañ kurjo bu hima ga du alhakey kulu, fondey wo ra :

- a) Waybora kañ kurjo bu, i si a dañ hari kañ i mana hima ga te adamayze se, haawandiyāñ wala wo kañ ga burcintara ye banda ;
- b) Kurjo buuyañ banda waybora no ga izey gaayi, kala da a gaayiyañ si zankey baafuna nafa ;
- c) Waybora kañ kurjo bu gonda fondo a ma ye ga hijji boro kañ a ga ba.

Ciiti fondo 21: Tubu alhaku

1. Waybora gonda fondo a ma du deedandi ga ba kañ ga saba kurjo arzakaa ra. Waybora gonda fondo goray kulu kañ ra no a go, a ma goro nga fuwo ra. Da a ye ga hijji, alhako din si gana da a wane no windo wala da a na a tubu no;
2. Mate kañ alborey ga tubu, wayborey mo gonda ba deedandi ga ngey hayrayey tubandey ra.

Ciiti fondo 22: Wayboro zeeney hallasa

Laabey na sanka yañ sambu ga:

- a) Haggoy nda wayboro zeeney hallasiyañ , i ma fondo ceekayante yañ sambu kañ ga koy nda i ga-ham baaney, i arzakaa nda al-umma nfaaney kañ i ga du, i ma du goy nda kambe-goy dondonandiyar;
- b) Wayboro zeeney batu ga i wa nda gurzugay, hala nda i ma kañ i ga nda fayanka-fayanka i jiirey ma ga, i ma i sambu mo nda burcintaray.

Ciiti fondo 23: Wayboro leebantey hallasa

Laabey kañ yañ waafaku na sanka yañ sambu ga:

- a) Wayboro leebantey hallasa tabbatandi waana-waana i ma fondo yañ sambu i hinne ma ga kañ ga koy nda i ga-hamey boney, i arzakey booney nda al-umma nfaaney, i ma du dogonay ga furo goyey nda kambe-goyey dondonyanjeñ ra, i ma kambe dañ mo sankey sambuyaño ra;
- b) Wayboro leebantey batu ga i wa nda gurzugay, hala nda i ma kañ i ga nda fayanka-fayanka i leebey ma ga, i ma i sambu mo nda burcintaray.

Ciiti fondo 24: Wayborey kañ yañ go bine-hasaraw ra alhako

Laabey na sanka yañ sambu ga:

- a) Wayboro alfukaarey, wayboro windikooney, wayborey kañ yañ almayaaley zoogay (kañ yañ gonda labadde) hallasi, i ma i dañ alhaali hanno ra kañ ga koy nda i wadaatayaño nda wo kañ yañ ga koy nda i ga-hamey boney, i arzakey booney nda al-umma nfaaney;
- b) Wayboro kañ yañ go kasu, wayboro ga-hinkakoyey wala wo kañ yañ go ga naanandi hallasi, i ma i dañ alhaali hanno ra kañ ga koy nda i wadaatayaño, i ma i sambu mo nda

burcintaray.

Ciiti fondo 25: Taaley hanseyaq

Laabey na sanka yaŋ sambu ga:

- a) Za-jinde te wayborø kaŋ i na a alhako taamu se kaŋ i ga a mundi tuusu a ma du nga alhakey nda nga boŋ-duurey mate kaŋ i na gaayi nda ciiti tira wo ra;
- b) Tabbatandi kaŋ mundi tuusuyaney wo hino kaŋ ga haggoy nda ciito no ga i te, wala ciiti fondey kaŋ ga hagu nda, wala mo hini fo kaŋ gonda fondo mate kaŋ ciito na gorandi nda.